

Kitap Tanıtımı / Book Review

HADİSTE METİN TENKİDİ PRENSİBİ OLARAK TARİHE-VAKIAYA AYKIRILIK

Yrd. Doç. Dr. Ali ARSLAN

Kastamonu, 2013, 203 sy.

Arş. Gör. Ramazan ÖGTEM*

Araştırma "metin tenkidi"nin tanımı ile başlamaktadır. Bu çerçevede metin tenkidinin hadislere uygulanması meselesi ele alınmaktadır. Son dönemlerde hadiste metin tenkidi prensibi olarak öne sürülen kriterler zikredildikten sonra, bunlardan "Tarihe-vakiaya aykırılık" prensibinin müstakil bir çalışmada ele alınmadığından bahseden yazar, incelemek üzere bu ilkeyi tercih ettiğini ifade etmektedir.

Hadiste metin tenkidi, son dönemlerde üzerinde çokça durulan bir konudur. Hadis metinleri ile ilgili olarak özellikle günümüzde, temeli ilk kaynaklarda olmak üzere birçok değerlendirme gündeme gelmiştir. Bunlar: Hadislerin Kuran-ı Kerime arz edilmesi, sünnete arz edilmesi, akla arz edilmesi, tarihe-vakiaya arz edilmesi vs. olarak özetlenebilir. Tanıtmaya çalıştığımız eser, "Metin tenkidinde tarihe-vakiaya aykırılık" ilkesinin Hadis literatüründe ne derece titiz uygulandığını araştıran bir çalışmadır. Bu ilkeyi, etraflıca işleyen derli toplu ilk müstakil eser olduğu söylenebilir.

Araştırma bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde kavramsal çerçeveyi açıklarken tarih, tarihi bilgi, vakıa tanımları hakkında izahlar yapan yazar, Tarihi insanların geçmişini inceleyen ve onların sosyal kapsamlı eylemlerinin bir tablosunu takdim eden bir disiplindir, diye tarif eder. Bir tarihçinin en büyük hedefinin objektiflik olduğunu ancak; sübjektif unsurlardan yüzde yüz arınmanın da mümkün olmadığını söyler.

Arslan, tezin yazılış amacını bir metin tenkidi prensibi olarak "tarihe-vakiaya aykırılık" ilkesinin, hakikaten bir tenkid ilkesi olarak kullanılıp-kullanılmayacağı; şayet kullanılacaksa izlenecek metotların ortaya konulması olarak anlatır.

Birinci bölümde ana hatlarıyla Tarih ve Hadis ilminde kullanılan tenkid yöntemleri özetlenmiş ve bu iki branş arasında karşılaştırma yapılmıştır. İkinci

* Bülent Ecevit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi, (ramazanogtem@gmail.com)

bölümde sahih hadis kaynaklarında ve mevzuat kitaplarında tarihi bilgiye aykırı rivayetler incelenmiş ve bunların bazı şerhlerde nasıl ele alındığına temas edilmiştir. Son bölümde ise *tarihe-vakiaya aykırılık* ilkesinin genel değerlendirilmesi yapılmış ve uygulamada izlenmesi gereken metot ortaya konmaya çalışılmıştır.

“Metin tenkidi kavramının, hadis ilminde bir istilâh olarak kullanılması son dönemlere rastlasa da bir uygulama olarak muhaddislerin eskiden beri yapıp edindikleri bir şeydir. Ancak günümüz terminolojisinde yoğun bir şekilde yer etmesi şarkiyat araştırmacıları ve modern tarihçiler sayesinde olmuştur.” tespitini yaptıktan sonra Arslan, Batı’da geliştirilen metin tenkidi usullerini zikreder. *Metin tenkidinin* tam olarak ne anlama geldiğinin de tespit edilmiş bir şey olmadığını tartışan yazar, bununla beraber amacının, birtakım esaslara dayanarak Hz. Peygamber’e (s.a.s) ait olduğu iddia edilen bir rivayetin gerçekten onun tarafından söylenip-söylenmediğini tespit çabası olduğunu söyler. Devamında metin tenkidiyle ilgili yapılmış muasır çalışmaları sıralar. Konunun usûl eserlerinde ele alınış şekli hakkında bilgi verir.

Bu bölümde Tarih ilmindeki tenkit metodları hakkında bilgi veren müellif, tenkit unsurlarının iç ve dış tenkit olmak üzere ikiye ayrıldığını, dış tenkidin vesika ve malzemenin nereden çıktığını araştırdığını ve dış değerini kabul/ret açısından incelediğini; iç tenkidin ise aynı vesikaların iç değerini ve metnin tam olarak anlaşılması ameliyesi olduğunu söyler. Buna göre eserin tanıtıcı unsurlarının tesbiti, kaynak tahlili ve belgelerin tenkidi dış tenkit kapsamına; müellifin ve olayların tenkidi, eserin kıymeti hakkında hüküm verilmesi ise iç tenkid kapsamına girer.

İç tenkid-dış tenkid ayrımını Allah Rasûlü (s.a.s.)’in fonksiyonu açısından değerlendiren yazar, burada önemli bir noktaya değinir: *“Hadis tenkit usulünde ise ister senet olsun, ister metin olsun yalnızca rivayet tenkid edilir. Rasûlullah (s.a.s.)’in sözleri ve fiilleri tenkit dışıdır. Çünkü o, Allah’ın Rasûlü’dür (s.a.s.) ve kaynağın ta kendisidir. Zaten gaye de rivayetlerin O’na (s.a.s) ait olup-olmadıklarını tespit etmektir. Dolayısıyla metin tenkidinin ilgilendiği alan Rasûlullah (s.a.s.)’in bizzat kendisi değil, bize bir bilgi kaynağı olarak gelen süreçtir.”*

İstilahların henüz olgunlaşmadığı ilk dönem Müslümanların uygulamalarında da sened ve metin tenkidinin pratiği vardı. Buna göre, onlar da işittiği haberi Allah Rasûlü (s.a.s.) hayattayken ona soruyor, rivayetleri Kuran’a ve marûf sünnete arz ediyor, haberi nakledenden şahit istiyor, işittiğine dair yemin ettiriyorlardı. Bu durum, adı konulmamış bir şekilde *“metin tenkidi”* faaliyetinin yapıldığını göstermektedir.

Bu bağlamda Batı’daki metotlu tarih tenkitçiliğinden ve iç tenkid faaliyetinden çok daha eski bir uygulamanın İslam Tarihi’nde olduğu söylenebilir. Günümüzde metin tenkidi faaliyetinin gelişiminde ise, kitâb-ı mukaddes kaynaklarının tespiti

ve kutsal metinlerin yorumlanmasında uygulanan tenkit usullerinin ciddi katkısı olduğu bir vakiadır. Yazar, bu durumun günümüzde metin tenkidi çalışmalarının yaygınlaşmasına zemin hazırladığı açıklamasını yapar.

Hadiste tenkit işleminin isnad, ravi ve metin üzerine yapıldığını söyleyen yazar, bu üç kavram üzerinde tenkid amelîyesinin nasıl işletildiğine geçer. Buna göre, isnad tenkidinin temelini raviye hadisi kimden aldığını açıklama mecburiyeti getirilmesi ve kimden aldığını açıkça söylemeyen ravinin rivayetinin alınmaması oluşturur. Ravi tenkidinin temelini, bir ravinin adalet ve zabt olmak üzere iki yönlü incelenmesi teşkil eder.

Arslan, Hadis ilminde “*metin tenkidi*”nin günümüzde yoğun olarak kullanılan bir kavram olsa da, bu amelîyenin adı konulmamış bir şekilde temellerinin ashab-ı kirama dayandığını ifade eder. Bu kanaati teyid eden Hz. Aişe rivayetlerinden örnekler verir. Mesela, Abdullah b. Ömer’in rivayet etmiş olduğu “*ölü, yakınları sebebiyle azap görür.*” hadisini Hz. Aişe, “*Hiç kimse başkasının günahını yüklenmez.*” ayetine aykırı olduğu gerekçesiyle reddetmiştir. Hatta denebilir ki, ilk dönem Müslümanlarında yani sahabe de metin tenkidi, ravi ve sened tenkidinden önce vardı.

Bunun yanında fakihlerin de, muhaddislerin ölçülerine ziyade olarak metin tenkidi ölçüleri vardır. Bu bağlamda sünnetin icmâya arzı, sünnetin sahabe uygulamasına arzı, sünnetin açık kıyasa arzı, sünnetin genel esaslara arzı gibi.

Hadisçilikte gösterilen titizliğin, tarihi rivayetlerin toplanılmasında gösterilmediği bilinen bir şeydir. Yazar, bunun sebebinin Hz. Peygamber (s.a.s.) faktörüyle izah eder. Çünkü kaynak itibarıyla Hz. Peygamber’e (s.a.s.) atfedilen söz ile herhangi bir insana ait olan söz -doğru bile olsa- konuları farklıdır. Bu durum, Müslümanların hadislerin hıfz ve rivayetinde hassas olmalarını sağlamıştır. Aynı hassasiyeti diğer bilgilerin tespitinde görmek pek mümkün olmamıştır. Ayrıca Hadis ilminin temel uğraşı alanı Hz. Peygamber (s.a.s.) iken, tarihçinin uğraşı alanı geçmişe dair her şeydir.

Tarih ile Hadis ilminin ortak noktalarını, benzerliklerini, aralarındaki ilişkiyi ve bu iki ilmin yöntemleri hakkında bilgi veren yazar, iki branş arasında metod karşılaştırması yapar. Buna göre İslam Tarihçiliği ve Hadis rivayeti açısından bakıldığında başlangıçta, bu iki bilim dalı birbirinden ayrı veya müstakil birer branş değildi. Hadis ilminin gelişimine paralel olarak Tarih Usûlü de gelişti. İkisinin de ortak noktası müşahede edilmeyen olayların incelenmesi olduğu için aralarındaki irtibat kuvvetlidir. En önemli fark ise tarihçiler, olayları anlatabilmek için kurgudan yararlanırlar; Hadisçiler ise kurgu alanına girmeyerek olguların aydınlatılmasında tarihçilere ve diğer bilimlere her dönem yararlanabilecekleri bir kaynak sunmaya çalışırlar. Ayrıca yazar, Tarihçilerin iç ve dış tenkit metodlarını dikkate alarak kullandıkları kriterlerin Hadis ilminde de kullanılan metodlar olduğu, Tarih’te kullanılan tenkid metodlarında ise metnin daha ön planda yer

aldığı; çünkü tarihinin sened tenkidi yapmak için elinde Hadisçilere oranla daha az malzeme bulunmasından kaynaklandığı tespitini yapar.

Hadis tenkidinde Tarihin önemini anlamak için Süfyan es-Sevri'nin *"Raviler yalan söylemeye başlayınca biz de onlara karşı tarihi (tarihle sorgulama yöntemini) kullandık."* ifadesi önemlidir. Ayrıca bazı sahabilerin, *"bu Rasûlullah (s.a.s.)'den duyduğum ilk şeydir, bu gördüğüm son olaydır, Medine'de ilk doğan çocuk, bu konudaki son uygulamaya şu idi"* gibi kullandıkları ifadeler, tarih bilgisinin onların nazarında ne derece mühim bir yer tuttuğuna dair fikir verir. Onlar çok defa hadisler arasında görülen ihtilaflarda hadisin söylendiği tarihin bilinmesini bir çözüm olarak görmüşlerdi.

Tarihe kaynaklık eden bilgilere değinen Arslan, öncelikle Kuran-ı Kerim'i tarihi bilgi vermesi açısından değerlendirir. Bu anlamda Kuran-ı Kerim elbette bir tarih kitabı değildir ve tarihi bilgiler vermek maksadıyla da nazil olmuş değildir ama; çok önemli tarihi olaylar hakkında bilgi ihtiva ettiği de inkar edilemez, der. O halde hadislerin muhtevasında Kuran-ı Kerim'deki tarihi ifadelerle aykırı bir bilgi düşünülemez. Bu yüzden İslam tarihçilerinin ve muhaddislerin kullandıkları ilk kaynak, Kuran-ı Kerim olmuştur ve verdiği bilgi tartışılmaz kabul edilmiştir.

Yazar, bu bölümde Hz. Peygamber (s.a.s.) ve sahabenin tarihi bilgileri kullanmasına dair örnekler verir. Bunlardan birisi de Allah Rasûlü (s.a.s.)'in Kabe ile ilgili olarak Hz. Aişe'ye yaptığı açıklamalardır. O bu hadisinde *"Senin kavmin küfür devrine yakın olmasaydı, muhakkak Kabe'yi bozar ve onu atam İbrahim'in temeli üzere kurardım. Çünkü Kureys Ka'be'yi bina ettiği sırada biraz kısalttı ve ben ayrıca Kabe'ye bir de arka kapı yapardım."* buyurmuştur. Bu rivayet, ashabın ve sonraki nesillerin bildiği ve kimsenin kesinliğinde şüphe etmediği tarihi bilgilerdendi. Bununla beraber Rasûlullah (s.a.s.)'in tarihi bilgiler verirken ve geçmiş ümmetlerin ahvalinden bahsederken, temelde yaptığı vurgunun "ibret alma noktasına" olduğunu görüyoruz. Allah Rasûlü (s.a.s.) ve sahabenin tarihi bilgiyi kullandığına dair, benzer birçok örneği kitapta bulmak mümkün. Fakat sözü uzatmamak için bu kadarıyla iktifa ediyoruz.¹

İkinci bölümde yazar hadis kaynaklarında geçen tarihe ve vakiaya aykırı rivayetleri inceler. Öncelikle sahih hadis kaynaklarında geçen meğazi, ibadet hayati, sahabe hakkındaki bilgilerle ilgili olanlar ve değişik konulardaki örnekler olmak üzere bu rivayetleri dört başlık altında ele alır. Buna göre sahih hadis kaynaklarımızda da tarihe ve vakiaya aykırı pek çok rivayet bulunabilmektedir. Bunların bir kısmının te'lif edilmesi mümkünken (ki, pek çok şâhîh ilgili hadisler hakkında uzunca açıklamalar yaparak hadisteki müşkili çözmüşlerdir) bir kısmının da tam te'lad taşıması sebebiyle te'lifi mümkün görünmemektedir.

1 Örnekler için bk s.78.

Burada te'lif edilen hadisler hakkında bir örnek vermek istiyoruz: Buhari'de birkaç yerde geçen Ebu Hureyre'nin Hayber'e katıldığını ifade eden rivayetler, Dârekutni tarafından hatalı bulunmaktadır. Ebu Hureyre (r.a.) : *"Hz. Peygamber ile birlikte Hayber'e sefer ettik, Allah fethi bize müyesser kıldı."* demiştir. Ebu Hureyre'nin Hayber'e Hz. Peygamber'le birlikte gitmediği, onlara daha sonra katıldığı bilinen bir husustur.² Ebu Hureyre, beraberindeki bir heyetle birlikte bir sabah vakti Medine'ye ulaşır, Peygamberimiz (s.a.s.)'in yerine vekil olarak bıraktığı Sıbâ b. Urfuta'nın arkasında namaz kıldıktan sonra Hayber'e doğru yola çıkar. Ancak Ebu Hureyre'nin Hayber'in katılıp-katılmadığı ihtilafıdır. Buna göre *"Peygamberimiz (s.a.s.) ile birlikte Hayber'e gittik"* veya *"Hayber'i fethettik"* şeklindeki sözlerini zahiri olarak değil de bağlamını dikkate alarak *"Hayber'de Hz. Peygamber'le birlikteydik"* şeklinde anlamak mümkündür. Bu örnekten yola çıkarak diyebiliriz ki, her ne kadar sahih hadis kaynaklarında tarihe ve vakiaya aykırı gibi gözükse zıt rivayetler yer alsın da, uzlaştırılması mümkün rivayetlerin te'lifini sağlayabilmek için acele etmemeli ve peşin hükümlü olunmamalıdır.

Mevzuat kitaplarında müelliflerin tarihe-vakiaya aykırılığı, uydurma hadisi tespit noktasında bir metod olarak kullandıklarını belirten yazar, özellikle araştırmasını İbnü'l-Cevzi ve Aliyyü'l-Kârî'nin Mevzuât eserini esas alarak sürdürdüğünü belirtir. Bu eserlerde kimi zaman müelliflerin *"bunu uyduran, ilimden ne kadar uzaktır..."* veya *"bunu uyduran, tarih ve nakil konusunda ne kadar cahil..."* gibi ifadeler kullanarak tarihi bilgiyi gündeme getirdiklerini vurgular.

Sözgelimi, *"Soğuktan korunun, çünkü kardeşiniz Ebu'd-Derda'nın (r.a.) ölümüne sebep olan odur."* rivayeti tarihi açıdan problemlidir. Sehâvî, bu hadisin aslının olmadığını çünkü; Ebu'd-Derdâ'nın Allah Rasûlü'nden (s.a.s.) sonra vefat ettiğini söyler.³

Arslan bu bölümün sonunda özetle şu değerlendirmeleri yapar:

- Sahih hadis kaynaklarında tarihi bilgi açısından çelişen rivayetlere rastlanmaktadır. Bu rivayetlerin bir kısmı çeşitli açılardan izah edilebilirken, bir kısmının izahı mümkün görünmemektedir.
- Mevzuat kitaplarında hadisin mevzu olduğu açıklanırken öncelikle sened yönünden açıklama yapılmasına rağmen, metin tenkidi de yapılmıştır.
- Mevzuat eserlerinde "tarihe-vakiaya aykırılık" önemli bir vaz' alameti olarak kabul edilmiştir.

Yazar, burada önemli bir ayrıntıya dikkat çeker: Ravinin amacı, tarihi bilgi vermek olmayan rivayetlerde de tarih bakımından hatalara rastlanabilmektedir. Örneğin, ravinin "ensarın fazileti"ni anlattığı rivayette bu hadisin ne zaman

2 A.g.e. s.110.

3 A.g.e. s.126.

söylenildiğine dair verilen tarihte bir yanlışlık olabilmektedir. Bu yüzden yazar, içinde tarihi bilgi bakımından hata taşıyan rivayetlerin çok yönlü incelenmesi gerektiğine vurgu yapar. Dolayısıyla, böyle bir rivayet incelenirken ravinin fonksiyonunu, muhatabın durumunu, muhtasar rivayetin rolünü, idrac, vehm gibi hataların bulunma ihtimalini dikkate almak gerekir.

Üçüncü bölümde, tarihe-vakiaya aykırılık ilkesi üst başlığı altında, hadis metinlerinde karşılaşılan problemler, tarihlendirme süreci, tarihe-vakiaya aykırılık ilkesinin uygulanışına dair örnekler ve son olarak belki de en önemlisi, bu ilke uygulanırken izlenmesi gereken metod hakkında bilgi verilir.

Hadis metinlerinde karşılaşılan problemlerin bir kısmı unutma, yanlışlık, eksik işitme ve nakletme, iyi ezberleyememe, yanlış duyma, maksadı anlayamama gibi sebeplerle raviden, bir kısmı mana rivayeti, mefhum rivayeti, muhtasar ve takti' olmak üzere hadisi rivayet keyfiyetinden kaynaklanır. Arslan bu problemlerle alakalı geniş açıklamalar yapar.

Tarihlendirme süreci hakkında bilgi veren yazar, bu sürecin insanlık açısından tek bir seyir takip etmediğini, bugünkü tarihlendirme anlayışı ile önceki devirlerdeki tarihlendirme anlayışının birbirinden farklılık arz edebildiğini, günümüzde radyo karbon (karbon 14) gibi farklı tarihlendirme yöntemlerinin geliştirildiğini; bu yüzden geçmişten günümüze tarihsel anlayış farklılıklarını dikkate alarak tarihi okumalar yapmak gerektiğini ifade eder.

Arslan, tarihi bilgilerin bilgi değeri hakkında şu değerlendirmeyi yapar: "Tarihi bilgiler, yer yer değişkenlik arz eder. Bu değişken yapısı, olayların insanlar tarafından farklı algılanıp rivayet edilmesi sonucu ortaya çıkar. Tarih okumalarında insan, içinde yaşadığı kültürden ve kuşatıldığı çevreden bağımsız olamaz. Tarihi rivayetler konusunda yapılan tercih, bir manada "tarihi gerçekler" değil, "tarihi bilgilerin yorumu"ndan ibarettir."

Eserde bol miktarda örneğin bulunması, çalışmanın kıymetini artıran bir özellik olarak karşımızda durmaktadır. Ancak sözü uzatmamak maksadıyla Arslan'ın, tarihe-vakiaya aykırılık ilkesinin uygulanmasında izlenmesi gereken metoda dair görüşlerine ve tekliflerine özetle yer vermek istiyoruz:

- Öncelikle içerisinde tarihi bilgi bulunan rivayet tüm yönleriyle ortaya konulmalı.
- Hadisin içindeki tarihi bilginin hangi amaçla söylendiği açıklığa kavuşturulmalı. Çünkü tarihen yanlış bilgi bulunan birçok rivayette asıl amacın başka konularda bilgi vermek olduğu anlaşılmıştır.
- Bu tarihi bilginin İslam tarihi kaynaklarında nasıl geçtiği araştırılmalı.
- İlgili hadis metninde tarih konusunda ipucu verebilecek tüm noktalar ortaya çıkarılmalı.

- Genel kabul görmüş, zamanı ve meydana gelişi konusunda şüphe olmayan tarihi olaylara uygunluk yönü araştırılıp arada bir bağ kurulmalı.
- Coğrafya gibi Tarih ilmiyle ilişkili diğer ilimlerden faydalanılmalı.
- Rivayet, gerektiğinde sosyal, siyasi ve kültürel tarih verileri ışığında incelenmeli.
- Tarihe ve vakiaya uymayan bilgi tespit edildiğinde hemen hadis hakkında zayıf veya uydurma hükmü verilmemeli.
- Tarihi bilgiye veya gerçekliğe aykırılığın tek başına hadisin sıhhati konusunda kesin sonuca ulaştırmayacağı bilinmelidir.

Sonuç bölümünde Arslan'ın belirttiği üzere tarihe-vakiaya aykırılık, Hadis ilminde ve literatüründe bir prensip olarak yer etmiştir. Bununla beraber bir hadis hakkında kesin karar verirken tek bağlayıcı etken olarak görülmemiştir.

